

ЛИСТИ НАТАЛІЇ ПОЛОНСЬКОЇ-ВАСИЛЕНКО ДО СЕРАФИМИ ЯВОРНИЦЬКОЇ

Валентина Новійчук

УДК 929 Полонська-Василенко+Яворницька
[930.253+394.92]

Листи відомого історика Наталії Полонської-Василенко до Серафими Яворницької — дружини, відданого друга й однодумця видатного українського вченого Дмитра Івановича Яворницького — збагачують нас не тільки новою інформацією про Д. Яворницького і діяльність Української Академії наук в передвоєнні роки, але й розкривають людяність, що проявляється у цих взаєминах.

Ключові слова: листування, дослідження Півдня України, Н. Полонська-Василенко, С. Яворницька, Д. Яворницький.

The letters of a well-known historian Nataliia Polonska-Vasylenko to Serafima Yavornytska, a wife, true friend and assistant of outstanding Ukrainian scholar Dmytro Yavornytskyi, not only give us a new information about Yavornytskyi himself and activities of pre-war Ukrainian Academy of Sciences, but also reveals a humaneness of their relations.

Keywords: correspondence, study of Ukrainian South, N. Polonska-Vasylenko, S. Yavornytska, D. Yavornytskyi.

Увазі читачів пропонується листування Наталії Дмитрівни Полонської-Василенко із Серафимою Дмитрівною Яворницькою (у дівоцтві Бураковою) — дружиною Дмитра Івановича Яворницького — видатного українського історика, фольклориста, етнографа, організа-

тора музейної справи в Україні. У Наукових архівних фондах рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (далі — НАФРФ ІМФЕ) зберігаються п'ять листів Н. Полонської-Василенко до

С. Яворницької (Ф. 8, колекція 2, од. зб. 80, арк. 39–45).

Н. Полонська-Василенко (1884–1973) — відомий український історик, фахівець з історії України, спеціалізувалася на питаннях історії Південної України XVIII ст. Д. Яворницький ставився до неї дуже тепло і називав її «запорозькою матір'ю» (відомо, що самого Д. Яворницького називали «запорозьким батьком»). Закінчила історико-філологічне відділення Вищих жіночих курсів (1911). Учениця М. Довнар-Запольського. З 1916 року — викладач Київського університету Святого Володимира, де завідувала археологічним музеєм. Дійсний член Київського товариства охорони пам'яток старовини та мистецтва, Історичного товариства Нестора-літописця, Таврійської ученої архівної комісії. Після революції — один з фундаторів і вчений секретар Київського археологічного інституту (1917–1924). Професор Київського художнього інституту (1927), Київського університету (1940–1941), старший науковий співробітник Інституту історії АН УРСР (1940). Під час війни — директор Центрального архіву давніх актів (1942–1943). Емігрувала 1943 року. Професор і декан філософського факультету Українського вільного університету (1944–1966), професор Української православної академії в Мюнхені (1946). Залишила біографічні нариси про визначних українознавців і діячів культури.

Про С. Яворницьку (1878–1943) — другу дружину Д. Яворницького, з якою він одружився 1918 року, знаємо небагато. Відомо, що вона закінчила Києво-Подільську жіночу гімназію, педагогічні курси при Фундуклеївській жіночій гімназії (1898). Працювала в різних шкільних установах Катеринослава. З Яворницьким познайомилася задовго до одруження. Вона часто привозила своїх учнів до Катеринославського музею, директором якого був Д. Яворницький. Він став частим гостем у родині Буракових — Серафими Дмитрівни та її сестер Зінаїди та Варвари. Серафима Дмитрівна стала Яворницькому справжнім відданим другом, помічницею й однодумцем; виконувала трудомістку

секретарську роботу. Протягом більше 20 років створювала умови для плідної праці визначного вченого, а для багатьох відвідувачів їхнього гостинного дому — атмосферу доброзичливості й розуміння. С. Яворницька була наділена надзвичайними людськими якостями, що дозволяли їй спілкуватися як з простими людьми, так і з визначними діячами того часу. Майже в кожному листі до Д. Яворницького обов'язково згадується Серафима Дмитрівна з найщирішими почуттями поваги і любові. Сам Д. Яворницький високо оцінював здібності Серафими Дмитрівни, вважав її обдарованою людиною, здібною до інтелектуальних занять, зокрема прекрасним стилістом (див. лист Н. Полонської-Василенко від 19.X.1940).

З Н. Полонською-Василенко родину Яворницьких пов'язували не тільки професійні інтереси, а й дружні, теплі стосунки. Листування Н. Полонської-Василенко із С. Яворницькою тривало в досить непростий для обох родин час — з кінця 1920-х до початку 1940-х років¹. Від кінця 20-х років XX ст. почалися утиски української інтелігенції, «реорганізації» музеїв та археологічних установ. Д. Яворницький перебував під пильним наглядом відповідних органів, хоча і не займався політичною діяльністю. У 1933 році його в образливий спосіб було знято з посади й усунуто від керівництва музеєм, що він дуже болісно пережив. У ці тяжкі для Д. Яворницького і його родини часи їх підтримували справжні друзі, серед яких була Н. Полонська-Василенко.

П'ять листів (1933–1940), що зберігаються в НАФРФ ІМФЕ, Н. Полонської-Василенко до С. Яворницької — це вісім малоформатних, подвійних аркушів пожовклого паперу різних розмірів (18 × 11, 15 × 16, 14 × 18, 12 × 16, 14 × 19), заповнених друкованим на машинці текстом з обох боків. Кожний лист підписано автором власноруч. У кінці листа зроблено від руки приписки з побажаннями добра, здоров'я, успіхів тощо (у публікації виділено курсивом). Як і в оригіналі, у правому верхньому куті проставлено дату написання листа. Розшифрування скорочень подано в квадрат-

них дужках. Мову (російську), стиль і лексику автора у публікації збережено.

29.XII-[19]33

Глубокоуважаемая и дорогая Серафима Дмитриевна.

Я безконечно виновата перед Вами. Я давно уже получила Ваше письмо, такое сердечное и дружественное, в котором Вы описывали ход событий — и до сих пор не ответила на него, не поблагодарила за него и не выразила, как мы оба с Ник[олаем] Прок[офьевичем] ² порадовались хорошему исходу — в нем мы не сомневались, нужно добавить.

Причина заключалась в том, что я заболела гриппом в довольно сильной степени, и этот же грипп помешает мне выполнить полностью Ваше поручение, так как в ближайшие дни я не выхожу из дома.

Я все же надеюсь, что кое что я узнаю и сообщу Вам. Мне очень жаль, что Вы не сообщили мне об этом раньше — мне кажется, что я даже спрашивала в первом письме о получении жалованья?

Я думаю Вы правы, приписывая это реорганизации Академии. В начале октября произошел аналогичный случай с акад. Яснопольским ³. Он живет в Москве и за него по доверенности получает жалованье его дочь. Ей не выдали жалованья — и мотивировали тем, что он не живет в Киеве. Я при этом присутствовала. Она заявила бухгалтеру, что отец ее не живет в Киеве уже два года, приезжает в Киев изредка, и работает для Академии в Москве — она ссылалась на пример ряда академиков в Москве, Харькове, Днепропетровске. Бухгалтер к кому-то ходил за указаниями — и жалованье выдали и выдают и в следующие получки. После того в Киеве был Яснопольский и оформил дело. Суть в том, что лицо, подписывающее ведомость, не знает ничего о строе Академии и о работе академиков вне Киева.

К сожалению, сейчас в городе не работает много телефонов — может быть в связи с снегопадом — и в том числе у двух академиков, с которыми я хотела посоветоваться относи-

тельно дела Дмитрия Ивановича — я надеюсь, что на этих днях я установлю с ними телефонную связь и тогда напишу Вам: я сама не знаю, к кому посоветовать обратиться Вам?

В крайнем случае — очевидно, придется опять действовать через Харьков. С Сесией что-то неясно — Дмитрию Ивановичу сообщили, что она будет 10/1, а Ник[олаю] Прок[офьевичу] — что 6/1 и «остаточно». Так что даже имея деньги — страшно ехать на нее — могут еще раз отложить.

Оба мы шлем Вам и Дмитрию Ивановичу наш сердечный привет и искреннее пожелание, чтобы и эта туча рассеялась.

Искренне уважающая Н. Полонская-Василенко.

7.V.-[19]40

Дорогая Серафима Дмитриевна.

Ваша открытка глубоко взволновала меня Вашим горем, так понятным мне, и тронула тем, что Вы обратились именно ко мне. Мне так близки и понятны Ваши переживания. Дай Бог, чтоб ошиблись врачи — сколько лет они ошибались у нас, и сколько лет твердили мне, что нет надежды...

От Мих[аила] Мих[айловича] ⁴ я более или менее была в курсе Ваших дел, но и он ведь не всегда проникал к Вам и не всегда знал все. Дмитрий Иванович такой изумительно крепкий человек, а тут все же подходит весна. Будет же она когданибудь? Солнышко сделает больше всех врачей. Какое счастье, что у Вас есть сестры, которые могут облегчить Вам, такой больной, уход за Дмитр[ием] Ивановичем. Этого не было у меня и мне приходилось прибегать к чужим, наемным рукам. Это так было мучительно.

Мне совестно просить Вас, но была бы очень благодарна, если бы кое когда черкнули мне парочку слов о состоянии здоровья Дмитрия Ивановича, а пока крепко целую Вас, а Дмитрию Ивановичу шлю мой сердечный привет. Муж мой просит передать Вам и ему его поклон. Пишу Вам первой после тяжелой болезни, всего, всего доброго, сердечно Ваша

Н. Полонская-Василенко.

14.IX.-[19]40

Дорогая Серафима Дмитриевна.

Я только что вернулась из отпуска, из Канава, и нашла Ваше письмо. Спасибо Вам за него. Никто, я думаю, не может так понимать Ваше горе, как я, так недавно (пять лет...) пережившая такое же. Читая Ваше письмо, я ярко представляла себе картину безнадежного ужаса, какое переживали Вы ночами, слыша стоны и крик страданий любимого человека. Смерть неизбежна, но за что выпадают человеку еще и эти страдания? Ник[олай] Прокоф[ьевич] страдал ведь 6 лет, когда больше, когда меньше, но за все эти 5 лет, за небольшими просветлениями он не мог спать ночью от жестоких болей.

Вы правы: человек живет в коллективе и память его, душа его переживает тело. Такой человек, как Дмитрий Иванович будет долго жить между всех нас, я боюсь сказать слово «вечно». То что сделал он для истории Южной Украины и Запорожья переживет еще много поколений. Я уверена, что и наша Академия соответствующим образом примет меры для увековечивания его памяти. Но, конечно, все это не уменьшит Вашего горя и не наполнит Вашу жизнь...

Как живете Вы сами? Как Ваше здоровье? В какие материальные условия поставлены Вы? Что будет с материалами Дмитр[ия] Ивановича? Вам нужно серьезно подумать о лечении.

*Сердечно предана**Н. Полонская-Василенко.*

19.X.-[19]40

Дорогая Серафима Дмитриевна.

Письмо Ваше глубоко взволновало и тронуло меня. Мне вспомнились мои собственные переживания, так близко напоминающие Ваши. Я тоже тогда искала утешение только в воспоминаниях о Ник[олае] Прок[офьевиче], разбирала его бумаги и т. д. Я написала большую биографию его, которая при моей жизни, конечно, не увидит свет, но в будущем послужит кому-нибудь на пользу. Вы в ином положении. Вы можете печатать теперь же отрывки

из нее. Ваш этюд о Репине⁵ чудесно написан. Вы ведь прекрасно владеете пером, и я помню, как когда-то я сказала Дмитрию Ивановичу о том, как необычно хорошо написаны Ваши письма, — он с «захлопыванием» сказал мне, что считает Вас «виключним»^{*} стилистом — и он совершенно прав. В Вашем описании «Запорожцев» меня удивило одно: я всегда слышала, что стоящий с левой стороны, подбоченясь козак в белой шапке — сын В. В. Тарновского⁶, тоже Вас[илий] Вас[ильевич]⁷, муж знаменитой своим процессом в Венеции Марии Ник[олаевны] Тарновской, известный в Киеве (и не только в Киеве) под прозвищем «Васюк» — редкий красавец.

Ваше положение меня изумило и возмутило. Я вчера же звонила Конст[антину] Григ[орьевичу] Воблomu⁸, он говорит, что уже без конца говорил об этом в Академии. Вчера же я говорила с нашим учен[ым] секретарем, который обещал выяснить дело по парт[ийной] линии. Вчера я говорила с секретарем президии, кот[орый] тоже обещал поговорить. Вчера же у нас был акад. Крымский⁹, только что вернувшийся в Киев — он тоже обещал поговорить с президентом, который нибудь да сделает что-либо. Я бы считала, что Вам нужно написать лично Богомольцу¹⁰ и официально в президию. Я взывала к всем аргументам, которые могли бы действовать. Сегодня буду еще атаковать нашего секретаря.

Относительно фольклора — я сделала, что могла: вчера видела одного из сотрудников Ин[ститу]та фольклора, который обещал узнать в каком положении дело с кобзарями.

Крепко Вас целую и желаю, чтоб скорее наладилась деловая часть Вашей жизни. Муж мой просит передать Вам его поклон и благодарит за внимание.

Ваша Н. Полонская-Василенко.

11.XI.-[19]40

Дорогая Серафима Дмитриевна.

*Лапки автора публікації

Спешу поблагодарить Вас за Вашу вдохновенную поэму, или балладу. Читая ее мне трудно было поверить, что толчком для создания ее послужила я с моей защитой... Да, Вы правы, дело это было для меня важное и не легкое. Легче всего было написать диссертацию (я действительно положила во главу угла те материалы, которые собрала в Днепропетровске в 1927 году, в тот приезд, когда познакомилась с Вами и провела несколько таких приятных часов в Вашем чудном доме). Труднее было «провести» защиту: я ведь защищала без предварительной защиты кандидатской, нужно было получить разрешение Комитета по делам В[ысшей] Школы, дело тянулось больше года, а тут, перед отъездом я заболела гриппом, чуть не отложила поездку и т. д.

Относительно Вашего дела я говорила вчера с нашим ученым секретарем т. Супруненко, и сейчас — с Констан[антином] Григ[орьевичем] Воблым. Оба они, по зрелому размышлению, согласились со мною, что та комбинация, которую предлагает Вам Музей, лучше всего обеспечит память Дмитрия Ивановича и Вас. Все, что связано с ним, фактически будет у Вас на глазах и при Вашей энергии Вы не дадите его в обиду. Лучше обеспечит и Вас лично. Академия далеко, кроме того с ростом ее она все более превращается в бюрократическое учреждение, управляемое секретарями, а не академиками. Президента сейчас нет, он вернется в конце ноября. Без него никто не примет Вашего дела близко к сердцу, т. к. остались в аппарате одни химики и биологи. Мой совет — не тянуть дела и принимать предложения музея. Это то, о чем я столько лет мечтала для Ник[олая] Прок[офьевича], и в конце концов махнула рукой. У нас была даже избрана

комиссия, которая должна была по первому указанию Президии Академии выехать в Днепропетровск для окончания дела, но этого указания Президии не последовало, хотя прошло уже 2,5 месяца. Мне кажется, Вы имеете полное моральное право не ожидать ее. Относительно 7 я поговорю в Ин[ституте]; в газетах, вероятно, не удастся напечатать ничего, т. к. даже некролог сократили до 4–5 строк, а послан был от Ин[ститута] целый «подвал».

Я читаю сейчас курс «Південна Україна» в Ун[иверситеті], и там, во вступительной лекции много говорила о заслугах Дмитр[ия] Иван[овича] — его имя мне подсказали сразу сами студенты. Я указала, как широка и многогранна была его деятельность, и рассказала, между прочим, и о его вкладе в картину Репина, отметив, что даже в изобразительном искусстве он оставил яркий след. Относительно «Васюка» я передала Вам версию, которую слышала от Ник[олая] Прок[офьевича], а он был ведь очень близок к семье Тарновских — он был не только учителем единственной дочери, Соф[ьи] Вас[ильевны], но и частым гостем этой семьи в начале 90-х годов.

Итак, в Днепропетровске водворился наш милый «Мих». Мне очень жаль, что я не встретила с ним в Москве — а могла бы. Действительно, «не судилось». Мы оба не подозревали друг о друге, что находимся в Москве...

Крепко целую Вас, желаю Вам здоровья и бодрости. Работа для упрочения памяти Дм[итрия] Ив[ановича] должна давать Вам большое утешение: так было и со мною. Муж мой просит передать Вам его почтительный привет.

Крепко целую Вас.

Ваша Н. Полонская-Василенко.

¹29 листів С. Яворницької до Н. Полонської-Василенко зберігаються в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМУ, ф. 542, оп. 1, од. зб. 264) і опубліковані у виданні: «Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Листи Д. І. Яворницького до діячів науки і культури». — Д.: Арт-Прес, 2005. — С. 274–300.

²Василенко Микола Прокопович (1866–1935) — історик, правознавець, політичний і громадський діяч, академік. У 1920–1929 роках — голова соціально-економічного відділу УАН. 1924 року засуджений за політичну діяльність до 10 років ув'язнення, згодом амністований. З 1929 року йому заборонено займати керівні посади в УАН. Чоловік Н. Полонської-Василенко.

³ Яснопольський Леонід Миколайович (1873–1957). Академік (1925). Економіст. Народився в Києві. Закінчив Петербурзький університет (1895). У 1902–1910 роках викладав у Харківському і Київському університетах, Петербурзькому політехнічному інституті. З 1910 року – професор Київського університету. Упродовж 1926–1930 років очолював постійну комісію АН УРСР з вивчення продуктивних сил України. У 1937 році став жертвою політичних репресій. З 1943 року працював в Інституті економіки УРСР.

⁴ Могилянський Михайло Михайлович (1873–1944) – український літературний критик, публіцист, літературознавець, співробітник ВУАН, керівник комісії зі складання «Біографічного словника українських діячів». Репресований 1933 року із заборонаю жити в Києві. Деякий час проживав у Дніпропетровську.

⁵ Репін Ілля Юхимович (1844–1930) – видатний російський живописець. Життя і творчість тісно пов'язані з Україною. Підтримував дружні стосунки з Д. Яворницьким. Наслідком цієї дружби стала картина І. Репіна «Запорожці пишуть листа турецькому султану». Д. Яворницький позував йому в образі козака-писаря.

⁶ Тарновський Василь Васильович (1837–1899) – належав до відомого роду українських поміщиків, власників земель у Чернігівській, Полтавській, Київській губ., що походили з козацької старшини. – Український меценат, колекціонер, власник маєтку в Качанівці Чернігівської губ., де було влаштовано музей старожитностей, який згодом став загальнодоступним Чернігівським музеєм старожитностей. І. Репін у Качанівці зібрав матеріал для картини «Запорожці пишуть листа турецькому султану», одним із персонажів якої був син В. В. Тарновського – теж В. В. Тарновський, на прізвище «Васюк». В одному з лис-

тів Н. Полонська-Василенко пише: «Гірша справа з сином, “Васюком”. Він якось зник з Києва, і Ник. Прок. не знає нічого про нього. Не знаю й я» (див.: Лист № 541а Н. Д. Полонської-Василенко від 27.01.1935 року // Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Випуск І. Листи вечних до Д. І. Яворницького. – Д.: Гамалія. – 1997. – С. 432).

⁷ Тарновський Василь Васильович (Васюк) – син В. В. Тарновського.

⁸ Воблий Костянтин Григорович (1876–1947) – економіст, статистик, економгеограф. Академік (1919). Закінчив Київську духовну академію (1900), юридичний факультет Варшавського університету (1904). Професор Київського університету (1911), директор Київського комерційного інституту (1917–1919), директор Інституту економіки АН УРСР (1942–1947).

⁹ Кримський Агатангел Юхимович (1871–1942) – видатний український учений, орієталіст, славіст, історик української мови і літератури, дослідник фольклору, перекладач, письменник, поліглот. Академік АН України (1918). Закінчив Московський університет (1898). Один з організаторів УАН у Києві та її незмінний секретар у 1918–1928 роках. Голова історико-філологічного відділу УАН, директор Інституту української мови (1922–1929).

¹⁰ Богомолець Олександр Олександрович (1881–1946) – видатний український патофізіолог, державний і громадський діяч. Народився в Києві. Закінчив медичний факультет Новоросійського університету в Одесі (1906). З 1909 року приват-доцент Новоросійського університету. Професор Саратовського (1911–1925) і Московського університетів (1925–1931). Академік АН УРСР з 1929 року, Президент Української академії наук з 1930 року.